

OSMANLI VAKIFLARINDA VAKFİYE DIŐI UYGULAMALARIN HUKUKİ GEREKÇELERİ ÜZERİNE ÖRNEK BİR İNCELEME: LEFKOŞA'DAKİ SADETTİN ZÂDE AHMET EFENDİ VAKFINA MÜTEVELLİ TAYİNİ

A Sample Review on the Legal Justifications of Practices except of Deed at Ottoman Waqfs: Trustee assignment to Waqf of Sadettinzade Ahmet Efendi in Lefkoşa (Nicosia)

*Zekai METE**

Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Lefkoşa eski kadısı Ahmed Efendi, 1642 yılında Lefkoşa Müftüsü olarak görev yaptığı sırada, babasından kendisine miras kalmıő olan Deđirmenlik'deki çiftlik arazilerini; bu araziye ait suyu; muhtelif çiftlik binalarını; 2 değirmeni ve Lefkoşa'da Ayasofya mahallesindeki büyük konağı vakfetmiőtir¹.

Müftü Ahmed Efendi, her vakıf kurucusu gibi vakfını hangi amaçla kurduğunu ve Şartlarının neler olduğunu vakfiyesinde teker teker belirtmiőtir. Vakfiyedeki Şart ifadelerinden anlaőtıldıđı kadarıyla Sadeddin Efendi-zâde Ahmed Efendi'nin kurduğu vakıf, hem hayrî hem de zürrî özellik göstermektedir. Yani vakfiyedeki Őartlarda hem hayır iŐlerini, hem de evladın menfaatini ilgilendiren maddeler bulunmaktadır. Vakfiyeye göre vakıf kurucusunun Őartlarını Őu Şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hayatta olduğu müddetçe vakıf gayri menkulleri kendisi kullanacaktır.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniv. Edeb. Fak. Tarih Böl. Öğr. Üy.

¹ Vakfiye sureti için bkz. *Kıbrıs Şer'iyye Sicili [KŐS]*, nr. 6, s. 167, kayıt 408 (1 Muharrem 1052/1 Nisan 1642).

2. Vefatından sonra oğulları, daha sonra oğullarının oğulları, ardından kızlarının oğulları ve bu tertip üzere soyundan gelenler tarafından kullanılacaktır.
3. Bu vakıf gayri menkulleri kullananlar, elde edecekleri gelirden yıllık 4 bin akçe ayırıp Medine'ye gönderecekler, orada 4 hâfiz tarafından vakıf kurucusunun ruhuna hediye edilmek üzere her gün Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okunacaktır.
4. Artan paradan konak, çiftlik binaları, değirmenler ve diğer vakıf gayri menkullerin tamire muhtaç yerleri onarılacaktır.
5. Bütün bu masraflardan arta kalan gelir evlad arasında eşit olarak dağıtılıp ihtiyaçları için harcanacaktır.
6. Evladın soyu tükendiği takdirde, ana-baba bir kardeşleri; sonra kardeşlerinin oğulları; daha sonra onların oğulları bu tertip üzere vakıf gayri menkulleri kullanacaklardır.
7. Bu akrabaların da nesli tükendiğinde, vakıf kurucusunun amcaları; sonra amca oğulları daha sonra da onların oğulları bu sırayla vakıf mallarını tasarruf edeceklerdir.
8. Bu şekilde ikinci dereceden akrabaların soyu tükendiğinde; üçüncü dereceden olanlar, onlardan sonra da dördüncü dereceden olan akrabalar vakıf gayri menkulleri kullanacaklardır.
9. Ancak, eğer vakıf gayri menkulleri kullanma sırası evladından sonraki akrabalarına geldiğinde, bunlar Medine'ye gönderilecek 4 bin akçeye 6 bin akçe daha ilave ederek rakamı 10 bin akçeye tamamlayacaklar ve Hz. Peygamberin mezarında Ravza-i Mutahhara'da vakıf kurucusunun ruhuna hediye edilmek üzere Kur'an'dan cüz okuyacak hafızların sayısı da 10'a çıkarılacaktır.
10. Ayrıca, elde edilecek gelir ve mahsulden, babası Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin Ayasofya mahallesinde yaptırdığı medresenin müderrisine günlük 10 akçe, 10 öğrenciye de günlük üçer akçe ödeyeceklerdir. Onlar da bunun karşılığında vakıf

kurucusunun ruhu için her gün Kur'an'dan birer cüz okuyacaklardır.

11. Artan gelirin bir kısmıyla, vakıf gayri menkullerin, değirmenlerin, medresenin, Lefkoşa'daki büyük konağın tamir masrafları karşılanacaktır.
12. Bu harcamalardan sonra artan geliri aralarında eşit olarak taksim edip ihtiyaçları için kullanacaklardır.
13. Bütün akrabalarının nesli tükendiğinde, Lefkoşa müftüsü olarak görev yapan kişi günlük 5 akçe ücret ile vakfa nâzır olarak atanacak ve Lefkoşa'daki vakıf konakta ikamet edecektir.
14. Nazırın tavsiyesi ve onayı ile güvenilir, iş bilir, vakfi idare edebilecek kabiliyette biri günlük 10 akçe ücretle mütevellî olarak atanacaktır.
15. Vakıf gelirinden ücretler verildikten sonra artan paradan, medresenin, konağın, çiftlik binalarının ve değirmenlerin tamire muhtaç yerleri onarılacaktır.
16. Harcamalardan artan meblağ ise, nazır olarak görev yapan Lefkoşa müftüsü tarafından kendisinin tercih ettiği hayır işlerine harcanacaktır.

Vakıf Gayri Menkullerin Tasarrufu Konusu

Vakfiyedeki şartların incelenmesinden, vakıf gayri menkullere hayatta olduğu sürece vakıf kurucusunun kendisinin, vefatından sonra da evladın ve sonrasında diğer akrabaların "*mutasarrıf*" olması konusunun en önemli madde olduğu görülmektedir. Sadeddin-zâde Ahmed Efendi, vakfını tesis edene kadar bu gayri menkulleri mülkiyet üzere kullanmaktaydı ve hatta arazilerin mülkiyetini belgeleyen 1633 tarihli bir "*mülknâme*" Divan-ı Hümayun tarafından düzenlenip kendisine verilmişti. 1642 yılında vakıf kurulduktan sonra ise artık bu araziler ve diğer gayri menkuller mülk olmaktan çıkıp vakıf statüsüne girdi. Ancak vakıf kuru-

cusu Ahmed Efendi, vakfiyedeki ilk şart gereğince bu gayri menkulleri hayatta olduğu sürece yine kendisi kullanacak yani “*mutasarrıf*” olacaktır. Bu durum vakfiyede “... *vakf ve habs idüp şöyle şart eyledi ki; mâdâm ki kendiler lâbis libâs-ı hayât ola zikr olunan menzil ve değirmen ve arâzînin cümlesini kendi mutasarrıf olup...*” ifadesiyle belirtilmişti. Fakat artık arazilerin hukukî statüsü değişmiş, mülk olan araziler vakıf haline gelmişti. Bunlar artık mülk olan diğer araziler gibi satılamayacak, herhangi bir mali işlem için rehin veya ipotek olarak verilemeyecekti. Ayrıca Ahmed Efendi, vakfiyesinde vakıf arazilerin tasarrufu konusunda “*icâreteyn*” şeklinde bir kiralamadan da bahsetmediğine göre, bu tasarrufun “*icâre-i vâhideli*” şekilde uygulanacağı anlaşılmaktadır. Nitekim aşağıda örneklerini sunacağımız belgelerde de bu durum açıkça görülmektedir.

“*Mutasarrıf*” kelimesi, vakıf literatüründe “*tasarruf etmek*”, yani “*kullanmak*” anlamında kabul edilmektedir. Ancak bu kullanma nasıl olacaktır, ne şekilde uygulanacaktır? Vakfın kurucusu Lefkoşa Müftüsü Ahmed Efendi, soyundan gelenlerin vakıf gayri menkulleri nasıl “*tasarruf*” edeceklerini vakfiyesinde detaylı olarak açıklamamış, bu bakımdan da “*tasarruf*” kelimesinin ihtiva ettiği anlam zenginliği çerçevesinde vakıf evladına rahat hareket etme kabiliyeti tanımıştır. Ancak vakfedilen malların türü göz önüne alındığında “*tasarruf*”un nasıl gerçekleşeceği az çok tahmin olunabilmektedir. Vakfedilen mallar müstegallat ve müsakkafat türü gayri menkullerdir. Yani ekilip biçilen araziler ve üstü çatılı binalardır. Bu tip malların tasarrufu da iki türlü olmaktadır.

Birincisi, tarlalar, değirmenler, vakıf araziye ait su, çiftlik binaları ve şehirdeki konak, yani bütün vakıf gayri menkuller talibi olanlara belirli şartlar dahilinde belirli süreler için kiraya verilir; mukavele süresi sonunda veya öncesinde kira gelirleri toplanır; vakfiyedeki şartlar gereğince harcamalar yapıldıktan sonra artan meblağ evlad arasında eşit olarak paylaşılır. Bu kiracılar içinde vakıf evladı da bulunabilir ve aynı üçüncü şahıslar gibi kiraladıkları tarla veya diğer gayri menkuller için vakfa kira bedeli öderler. Bu şekilde vakıf mallarını kiraya vererek vakfa gelir elde etme usulü “*tasarruf*” etme yollarından birincisidir.

İkincisi ise, vakıf gayri menkullere evladın bizzat kendisinin gelir getirecek surette “*mutasarrıf*” olması, yani onları kullanmasıdır. Ancak bu tür faaliyete uygun vakıf gayri menkuller sadece çiftliğe ait tarlalar ve değirmenlerdir. Bu yönleme göre, vakfa ait tarlalarda vakıf evladı imece usulüne benzer şekilde ortak iş gücüne dayalı bir ziraat faaliyetinde bulunur, kira ödemez, devlete ödenmesi gereken öşür, harç vb. vergilerin haricinde kalan meblağ veya ürün de vakfın gelir hanesine yazılır; bu gelirler diğer kira gelirleriyle birleştirilir; vakfiyedeki şartlar gereği harcamalardan artan kalan meblağ evlad arasında eşit olarak paylaşılır. Bu usule göre değirmenler de kiraya verilmez, bunları da yine vakıf evladı işletir ve elde edilen gelir vakfın toplam gelirine katılır. Ancak, bu ikinci yol, yani vakıf gayri menkullerin bu şekilde bizzat evlad tarafından “*tasarruf*” edilmesi, kullanılması işi; hem iş/emek/verim takibi hem de şahıslar arasında eşitliğin sağlanabilmesi açısından uygulanması oldukça zor bir usuldür.

Sadeddin-zâde Ahmed Efendi Vakfı'na ait vakıf gayri menkulleri vakıf evladının nasıl “*tasarruf*” ettiği, yani kullandığı hususu, kaynakların yetersizliği nedeniyle bilhassa vakfın kuruluşundan sonrasına ait 17. ve 18. yüzyıllar için şimdilik bilinmemektedir. Ancak, vakıfla ilgili olup, çoğu 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen azımsanmayacak sayıdaki resmî belgelerden, en azından bu dönemde vakıf evladının vakıf çiftliğe ait tarlaları nasıl “*tasarruf*” ettiği öğrenilebilmektedir. Bu belgelerde ayrıca, vakfın idaresi için evlad arasından birinin mahkeme tarafından mütevelli olarak tayin edildiğini de görmekteyiz ki, bu konu aşağıda ayrıca ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Sadeddin-zâde Ahmed Efendi Vakfı'yla ilgili olarak çeşitli kurum ve arşivlerde yer alan ve uzmanlar tarafından deşifre edilmiş olan bu tarihî belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, vakıf evladı, vakfa ait çiftlik arazilerini ve buna bağlı olan vakıf suyu, yukarıda açıklanan “*tasarruf*” yöntemlerinin dışında, ama bir nevi her iki usûlü de içine alacak biçimde, uygulama açısından daha pratik, verim açısından daha rantabl ve kendileri için de daha pragmatik hale getirerek kullanmışlardır. Şöyle ki: Muhtemelen Sadeddin-zâde Ahmed Efendi'nin vefatından sonra geride kalan evladı, babalarının vakfiyede dile getirdiği üzere, vakıf gayri menkullere “*mu-*

tasarruf” olma şartını nasıl yerine getirebilecekleri konusunu münazara etmiş olmalıdırlar. İşte bu süreçte ve daha sonraki tecrübeler ışığında, vakfiye şartlarının da dışına çıkmamak kaydıyla yeni bir “*tasarruf*” yöntemi geliştirdikleri öne sürülebilir.

Buna göre, vakıf evladı, arazi miktarını dikkate almadan muhtemelen verimlilik kriterini göz önüne alarak çiftlik tarlalarının kullanım hakkını aralarında paylaşmış gözüküyorlar. Büyük ihtimalle vakıf evladı içinden bazılarının çiftçilik mesleğine mensup olmaları böyle bir paylaşımı kolaylaştırmış olmalıdır. Karşılıklı rızaya ve uzlaşmaya bağlı bir paylaşım olduğu anlaşılan bu uygulamanın pratikteki faydası ise şudur: Araziler ve diğer gayri menkuller kiraya da verilse, kendileri tarafından da işletilse sonuçta bir gelir elde edilecek, bu gelirden vakfiye şartına uygun harcamalar yapılacak ve nihayet geri kalan meblağ evlad arasında paylaşılacaktı. Böyle yapmak yerine, yani en sonda elde edilecek geliri paylaşmak yerine, bu gelirin kaynağı olan tarlaların kullanım hakkını paylaşmak daha pratik durmaktadır. Böylece her evlad kendisine tahsis edilmiş olan araziye işleyecek veya işletecek, vakfiye şartı gereği harcamalardan hissesine düşen ödemeyi de elde edeceği gelirden verecek ve artan para da, kendi hissesine düşen vakıf geliri olacaktır. Ancak burada kullanım hakkı paylaşılan arazi vakfa ait arazi olduğundan, mülk olarak satılamayacak, rehin verilemeyecek, ipotek vs. malî uygulamalara konu olamayacak ve kendisinden sonra evladına “*irsle*” yani miras yoluyla değil, “*âdiyen*” yani rakabesi vakfa ait emlak olarak sadece kullanım (“*tasarruf*”) hakkı intikal edebilecektir.

Vakıf kurmaktan amaç, öncelikli olarak vakfiyede belirtilen şartların yerine getirilmesidir. Burada vakıf evladı tarafından uygulanan “*tasarruf*” yöntemiyle vakfın amaçlarının gerçekleşmesini engelleyecek olumsuz bir durum gözükmemektedir. Belki bu paylaşım usulüne yöneltilebilecek eleştiri şu olabilir. Birkaç nesil sonra gelen evladdan bazıları bu kullanım hakkı paylaşım yöntemine itiraz edebilirler mi? Ancak, daha en başta paylaşımın ekonomik verimlilik kriteri esas alınarak yapıldığı varsayımı göz önüne alındığında, muhtemelen sonraki neslin itiraz gerekçesi de bulunmayacaktır. Sonraki nesillerde yaşayan vakıf evladı, bu arazinin kendilerine büyük büyük dedelerinden intikal etmiş vakıf arazi olduğunu,

vefat eden babalarından kendilerine yine vakıf arazi olarak intikal ettiğini, bu arazinin her ne şekilde işletilmesinden elde edilecek gelirden hisselerine düşen miktarda vakıf harcamalarının yapılacağını ve bu masrafların sonunda kalan meblağın da yine vakfiye şartı gereğince kendilerine ait olduğunu bilerek yaşayacaktır.

Ancak, aradan geçen zamanla bu paylaşım sonucu tasarruf olunan arazilerin hukukî statülerini farklı algılama, bunları mülk gibi düşünme ve mülkiyete geçirme gibi uygulamalara da rastlanmıştır. Bu gelişmenin muhtemelen, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin neşrinden sonra, gerek miri (devlete ait) gerekse vakıf arazilerin statülerine olan yaklaşımla ilgili olduğu kanaatindeyiz. Bu kanunda yer alan bazı maddelerin esnekliğinden yararlanılarak, hem miri arazileri hem de vakıf arazileri (gayri sahih statüsünde değerlendirerek), 10 sene fasılasız, nizasız eken biçen kişiler, bu araziler üzerinde mürur-ı zaman ilkesinden de yararlanarak tasarruf hakkı ve tabii olarak sonraki tarihlerde de mülkiyet iddiasında bulunabilmişlerdir. Bu tarihlere kadar Osmanlı kamuoyunda ve halk vicdanında, vakıf arazilerin mülkiyete dönüşebilme ihtimali hatırlara bile getirilmezken, bu kanunun neşrinden sonra, miri arazilerin duçar kaldığı işgal ve mülkiyet iddiaları, maalesef vakıf arazilere de sirayet etmiştir. Söz konusu tarihlerde (1858) Kıbrıs adası da bir Osmanlı toprağı olduğundan (henüz İngiliz yönetimi yoktu), burada yaşayan insanların da bu tür hukukî gelişme ve yönelimlerden etkilenmediğini söylemek yersiz olacaktır.

Nitekim eldeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Neyzen vakıf çiftliğine ait tarlaların "*mutasarrıfı*" olan evladdan bazılarının, 1877 yılı sonlarında yapılan emlak sayımında bu vakıf tarlaları sayım memurlarına mülk olarak kaydettirdikleri görülmektedir. Bunun anlaşılması üzerine, vakıf mütevellisi hemen Evkaf Murahhaslığı'na müracaat ederek durumu bildirmiş, bu yanlış ve belki de kasıtlı uygulamanın ve bunun sonucu verilen koçanların (tapuların) iptali için uğraşmıştır². Evkaf tarafından yaptırılan araştırmada, durumun mütevellinin arz ettiği gibi olduğu anlaşılmış, arazilerin statüsünü belirlemek üzere de 3 Mart 1888 tarihli bir defter

² Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [KKTC, VGMA], dosya 23, gömlek 575, belge 16 (23 Kânûnisânî sene [12]88/23 Ocak 1888).

düzenlenmiştir³. Defterin başlığında, çiftlik arazilerinin ve suyun vakfiye gereğince vakıf evladı tarafından yıllık bir kira karşılığında kullanıldığı belirtilmiştir. Bu kira meselesi dikkat çekici bir durumdur ve ne zamandan beri uygulandığına temas edilmemiş, sadece “öteden beri” ifadesiyle izah edilmiştir. Acaba vakıf evladı, tarlaların kullanım hakkını aralarında paylaştıkları ilk andan itibaren üçüncü şahıslar gibi kira ödemeyi de kabul mu etmişlerdir, yoksa bu uygulama 1839’daki Tanzimat Fermanı’nın bir sonucu mudur? Bilindiği üzere Tanzimat Fermanı ile ekonomik alanda yeni malî düzenlemelere gidilmiş, merkezîyetçi bir yaklaşımla miri arazilerde olduğu gibi, vakıf arazilerin kiraya verilmesi işlemi de “*muhassıl*” denilen görevliler tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yani vakfa ait araziler de bu görevliler tarafından talibi olanlara kiraya verilecek, kira geliri ve ürünün öşrü yine devlet görevlileri tarafından tahsil edilecek, elde edilecek gelirden, devletin harç, muhasebe vb. masrafları düşüldükten sonra kalan miktar vakfa iade edilecektir. Kanaatimize göre, vakıf evladının, kullanım hakkını aralarında paylaştıkları tarlalar için kira ödeme uygulaması da büyük ihtimalle Tanzimat’tan sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Ancak burada önemli olan, 1888 yılına ait bu defterde Neyzen çiftliği arazisinin ve suyun vakfa ait olduğunun kabul edilmesi, vakıf evladı tarafından idare olduğunun zikredilmesi, masraflar çıktıktan sonra kalan meblağın vakfiye gereğince yine evlada ait olduğunun tescillenmiş olmasıdır.

Daha sonraki tarihlerde de Sadeddinzâde Ahmed Efendi vakfına ait araziler üzerinde mülkiyet iddialarıyla karşılaşmış, ancak her seferinde bu talepler reddedilip tarlaların vakıf statüsü onaylanmıştır. 21 Ocak 1907 yılında, bu şekilde satış işlemine konu olan 7,5 dönümlük bir arazinin Neyzen çiftliği vakfından olduğu gerekçesiyle bu satışa mütevellî tarafından itiraz edilmiş, durum Defter-i Hakani Riyaseti’ne bildirilmiş ve koçan verilmemesi istenmiştir⁴. Benzer şekilde, 1933 yılında İbrahim Mustafa isimli vakıf evladının, araziyle ilgili bir müracaatında, İngiliz Komiseri tapu idaresinden aldığı malumata dayanarak bu arazinin Neyzen

³ Çiftliğe ait toplam 727 dönüm miktarındaki tarlalar 27 kişinin tasarrufunda olup, arazinin 384 saat 28 dakikalık sulama hakkı bulunmaktaydı (KKTC, VGMA, dosya 23, gömlek 575, belge 19).

⁴ KKTC, VGMA, dosya 353, gömlek 724701, belge 12

vakıf çiftliğine ait olduğunu, “*emvâlin sahibi olmadığı*” için araziyi “*borçlandırmak yahut satmak hakkına mâlik*” bulunmadığını belirtmiş, ancak kendisinin “*gallehâr*” olduğunu ifade etmiştir⁵.

Vakıf arazide kullanılan suyun hukukî durumu da bazen tartışmaya neden olmuş, bu konuda Kıbrıs müftüsünden suyun statüsünün tesbiti için hukukî görüş istenmiş ve fetva alınmıştır. Müftü Seyyid Ahmed Asım'a yöneltilen soruda, arazi ve değirmenlerin “*menâfi ve merâfık*”ından olan (değirmene faydası ve ilişiği bulunan) suyun vakfa dahil olup olmayacağı sorulmuş, fetva olarak “*olur*” cevabı alınmıştır. İkinci soru olarak da, “*vakıf evladından bazıları, suyun vakfedildiğine dair vakfiyede bir açıklık bulunmadığı iddiasıyla mülkiyet davasında bulunsa, davaları kabul olur mu*” şeklinde soru yöneltilmiş, yine müftü tarafından hukukî görüş olarak “*olmaz*” cevabı verilip, suyun da vakıf olduğuna hükmedilmiştir⁶.

Görüldüğü üzere, vakıf arazi ve suyla ilgili mülkiyet iddiaları, resmî makamlar tarafından vakfiyeye ve hukukî görüşlere dayanılarak reddedilmiş, arazilerin ancak vakıf statüsünde evladın kullanımında olduğu kabul edilmiştir. Vakfa ait arazileri kullanan evladın konumu bazı belgelerde “*hissedar*”⁷, bazısında ise “*menfaat*” sahibi olarak da zikredilmiştir⁸. Bu şekilde “*hissedar*” veya “*menfaat*” sahibi statüsünde vakıf tarlalara “*mutasarrıf*” olan evladın bir kısmı bunları bizzat kendisi işlemiş, kimisi ise tasarrufundaki araziye belli şartlarla yine vakıf evladından birine veya üçüncü şahıslara kiraya vermişlerdir⁹.

Tasarruf konusuyla ilgili sonuç olarak söylemek gerekirse; Sadeddin-zâde Ahmed Efendi vakfına ait çiftlik tarlaları, vakıf kurucusu tarafından kendi soyundan gelenlerin kullanımına tahsis edilmiş; vakıf evladı da kurucu atalarının bu şartına riayet ederek, hissedar veya menfaat sahibi sıfatıyla yüzlerce yıl çiftlik tarlalarını tasarruf etmişlerdir. Evladdan ba-

⁵ Komiser C. H. Hart Dani imzalı vesika (KKTC, VGMA, dosya 353, gömlek 724701, belge 11).

⁶ KKTC, VGMA, dosya 42, gömlek 1046, belge 3.

⁷ KKTC, VGMA, dosya 23, gömlek 575, belge 81; aynı arşiv, dosya 35, gömlek 877, belge 4; aynı arşiv, dosya 353, gömlek 877, belge 5.

⁸ KKTC, VGMA, dosya 23, gömlek 575, belge 60.

⁹ KKTC, VGMA, dosya 34, gömlek 870, belge 30.

zısı araziyi bizzat işleyerek, kimisi de kiraya vererek bu tasarruf hakkını kullanmışlar; bazı dönemlerde hissedar olarak kullandıkları vakıf araziyi mülkiyetine geçirmek isteyen vakıf evladı ortaya çıkmış, ancak bu talep ve teşebbüsleri hukuk karşısında daima sonuçsuz kalmıştır.

Tevliyet Konusu

Sadeddin-zâde Ahmed Efendi vakfına ait vakfiyenin iki yerinde mütevellî lafzı zikredilmektedir. Birincisi, vakfiyenin şartlar kısmında bütün akrabaların soyu tükendikten sonra, vakıf kurucusu tarafından Lefkoşa müftülerinin vakfa nâzır olarak tayin edilmesi bahsinin kaydedildiği yerdedir. Bu kısımda, vakıf kurucusu Ahmed Efendi, nâzırın günlük 10 akçe ücret ile bir mütevellî tayin etmesini istemiştir. Vakfiyede mütevellî ibaresinin geçtiği ikinci kısım ise, şartların bittiği yerdeki “... şart etdikden sonra vâkıf-ı mûmâ-ileyh meclis-i şer’-i şerîf-i şâmihu’l-imâd ve mahfil-i dîn-i münîf-i râsihu’l-evtâdda akârât-ı mezbûrenin cümlesini li-ecli’t-tescîl mütevellî nasb eylediği *Hamza bin Murad nâm kimesneye târîh-i kitâbdan dört ay mukaddem teslîm eylediğine ...*” ifadesinin içinde yer almaktadır. Ancak buradaki mütevellî tescil mütevellîsidir ve görevi sadece vakfiyeyi müvekkili adına mahkeme siciline kaydettirmekten ibarettir.

Bu durumda, vakıf kurucusunun nesli devam ederken vakfın idaresi için mütevellî atanması şartı vakfiyede bulunmadığı halde, 19. yüzyılın ikinci yarısına ait çok sayıdaki resmî belgede rastlanan tevliyet kurumu nasıl teşekkül etmiş, mütevellî ataması nasıl gerçekleşmiştir? Mütevellî atamasıyla ilgili belgelerin incelenmesinden anlaşıldığı kadarıyla, tevliyet kurumunun oluşması zaruretten kaynaklanmıştır. Osmanlı dönemi vakfiyelerine bakıldığında hemen hemen tevliyetin zikredilmediği ve mütevellî görevlendirilmesinin yapılmadığı vakfiye yok gibidir. Aslında vakıf kurucusu Sadeddin-zâde Ahmed Efendi hem kadılık, hem de müftülük yapmış biridir. Yani günümüz ifadesiyle hukuk ve din bilginidir. Kurduğu vakfın hayrî ve zürri niteliği dikkate alındığında ve ayrıca benzer şartlara sahip diğer vakıflarla karşılaştırıldığında, böyle bir vakıf için mütevellî atamasının mutlaka yapılması gerekirdi. Hatta benzer türdeki vakıflarda mütevellîye ilaveten bir de “câbî” denilen ve vakıf gelirlerinin

tahsilinden sorumlu bir görevli daha bulunmaktadır. Ahmed Efendi'nin vakfında da vakfedilen âkâr (gelir kalemleri, burada gayri menkuller) farklı türlerde ve bunların tasarruf edilmesi, işletilmesi/işlettirilmesi ve gelirlerin toplanması ayrı bir emek ve zaman isteyen iştir. Yani bu işlemlerle ilgilenecek, görev ve sorumluluk yüklenecek birilerinin bulunması gerekmektedir. Vakfiyeye göre muhtemel görev ve sorumluluklar ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Vakıf gayri menkuller gerek kiraya verilerek, gerekse vakıf evladı tarafından kullanılmak suretiyle tasarruf olunacaksa; Ayasofya mahallesindeki konağın, değirmenlerin, çiftlik binalarının, tarlaların ve suyun kiralama sürecinin yürütülmesi
2. Bu konudaki mukavelelerin düzenlenmesi
3. Gerçekleşecek kira bedellerinin tahsili
4. Vakıf adına tahakkuk edecek vergilerin ödenmesi
5. Resmi kurumlar ve özel şahıslarla haberleşmenin sağlanması
6. Gelirden vakfiye şartı gereği Medine'ye belli bir meblağın gönderilmesi işleminin gerçekleştirilmesi ve bunun takibi
7. Artan para içinden konağın, değirmenlerin, çiftlikteki ahır ve binaların tamir ettirilmesi
8. Geriye kalan parayı vakıf evladı arasında eşit olarak dağıtılması
9. Bu amaçla vakıf evladından vefat eden veya yeni doğanların eksiksiz tesbit edilmesi
10. Bütün bu işlemleri gerçekleştirmek için çeşitli türde evrak ve defter düzenlenmesi, bunların resmî kurumlara onaylatılması ve muhafaza edilmesi.

Yukarıdaki listeye çeşitli şart ve zaruretlere çerçevesinde ortaya çıkabilecek yeni görev ve sorumluluk maddeleri de ilave edebilmek mümkündür. Ancak vakıf kurucusunun, böylesine bir iş yükünü üstlenmesi gereken bir görevlinin tayin edilmesi işini nasıl atlamış olabileceğini

izah etmek şimdilik mümkün değildir. Akla gelen ihtimaller arasında, masraf kalemlerinin arasına ayrıca mütevellî ücretini ilave etmemek, ya da tevliyet konusunda vakıf evladı arasında doğabilecek ihtilafı önlemiş olmak gibi yaklaşımlar düşünülebilir. Ancak, kurumsal bir kimliğe sahip olan vakfi idare etmek ve zikredilen işleri takip etmek için gerçekten yönetici statüsünde bir görevliye ihtiyaç duyulacağı da ortadadır.

Nitekim bu ihtiyaç ve eksiklik devlet tarafından da hissedilmiş veya fark edilmiş olmalı ki, çeşitli tarihlerde mahkeme kanalıyla mütevellî atanması gerçekleştirilmiştir. Eldeki belgelerden bu uygulamanın ne zaman başladığını anlayabilmek zordur. Ancak bu tarihin en geç 1826'da Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla başladığı kaydı ihtiyatla öne sürülebilir. Bu tarihten çok daha evvel mütevellî atamaları da bulunabilir, ancak şimdilik bu hususu destekleyecek resmî bir belgeye ulaşamamıştır. 1826 tarihi ise, Osmanlı Devleti'ndeki bütün vakıfların tek elden kontrolünün yapılmasını temin amacıyla yeni bir nezaretin (bugünkü anlamda bakanlığın) kurulduğu bir tarihtir. Dolayısıyla devlet, resmi işlemleri yürütmek maksadıyla karşısında vakıf adına irtibata geçebilecek bir muhatap bulmak istemiş olabilir. Çok sayıdaki vakıf evladıyla muhatap olmak yerine, aralarından seçecekleri temsil kabiliyetine sahip biriyle işleri yürütmek bürokratik ve pratik açıdan daha makuldür.

İşte yine bu durumda, hali hazırdaki hukukî, idarî ve bürokratik tecrübelerden ve tevliyet şartı koşulmamış vakıflara mütevellî atanması konusunda daha önce verilmiş fetvalardan yararlanılmıştır. Bu konu dönemin vakıf hukukuyla ilgili çalışmalarında şu ifadelerle yer almaktadır:

“Tevliyeti kimseye meşrut olmayan bir vakfa, vâkıfın kendisi mütevellî olup umur-ı vakfı rü'yet eder. Vâkıf vefat ettikde o vakfa mütevellî olmak bi-eyyi hal tevcih-i hakime mütevakıftır. Binaenaleyh tevliyeti meşruta olmayan bir vakfa vâkıfın evlad ve ehli beytinden olanlar bile bilâ tevcihi'l-hakim hod be-hod mütevellî olamazlar. Fakat ber-vech-i muharrer bir kimseye meşruta olmayan tevliyet münhal oldukda o tevliyeti vâkıfın evlad ve ehl-i beytinden olanlara tevcih etmek ecâ nibden olanlara tevcih etmekten evladır. Binaenaleyh vâkıfın evlad ve ehl-i beytinden tevliyete ehli ve müstehik bir kimse mevcud iken hakim ol tevliyeti ecnebiye

*tevcih edemez. Etmiş olsa tevliyet ecnebiden ref' olunarak vâkıfın evlad ve ehli beytinden olan kimseye tevcih olunur*¹⁰.

19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan mütevellî atamaları incelendiğinde; bu işlemin mahkemede Osmanlı ve İngiliz Evkaf murahhasları, Kıbrıs müftüsü, mahkeme naibi, fetva müsevvidi ve medrese müderrisi gibi görevlilerden oluşan “*ulema heyeti*”nin huzurunda gerçekleştirildiği¹¹ ve genellikle vakıf evladının kendi aralarından aday gösterdikleri kişilerin mütevellî olarak atandığı görülmektedir¹². Böyle bir atamayı gerçekleştiren mahkeme naibi, vakfiyede yer almamasına rağmen mütevellî tayini uygulamasının “*fetva-yı şerif*”e dayandığını öne sürmüştür¹³. Böylece mütevellî ataması, mahkeme kararına dayanmakla “*adli*”, fetva gereğince olmakla da “*hukuki*” bir zemine oturtulmuş olmaktadır.

Diğer taraftan, görevini layıkıyla yerine getirmeyen, suiistimalde bulunan veya vakıf evladından olmayan mütevellîler, evladın müftüye başvurusu üzerine aldıkları fetvalar gereğince¹⁴ veya doğrudan mahkemeye yaptıkları müracaatlar sonucu görevlerinden alınıp yerlerine başkası atanabilmiştir.

Eldeki mevcut belgelerden, çeşitli tarihlerde mütevellî olarak görev yapmış kişilerin isimleri, bunların hangi usûl ve gerekçelerle atamalarının yapıldığı; görev, yetki ve sorumlulukları ile tevliyetten azledilme nedenleri öğrenilebilmektedir. Bu kayıtlara göre, mütevellîlerin görevleri arasında,

- * Vakıf arazi ve suyun evlad adına üçüncü şahıslara kiraya verilmesi işleminin gerçekleştirilmesi

¹⁰ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül ahlaf fi Ahkâm-il-evkaf*, Ankara 1977, s. 85-86, 293. mesele.

¹¹ KKTC, VGMA, dosya 53, gömlek 1317, belge 5.

¹² KKTC, VGMA, dosya 102, gömlek 2412, belge 7.

¹³ Kıbrıs Naibi Seyyid Mehmed Ebulhayr tarafından yazılan raporun sureti için bkz. KKTC, VGMA, *Kara Kaplı Vakfiye Defteri*, s. 283, kayıt 147; aynı konuyla ilgili diğer bir belge: KKTC, VGMA, dosya 53, gömlek 1317, belge 13.

¹⁴ Bunlardan iki tanesi için bkz. KKTC, VGMA, dosya 42, gömlek 1046, belge 8; aynı arşiv, dosya 38, gömlek 963, belge 9-10-14.

- * Araziyi vakıf evladı tasarruf ettiği takdirde hasılatın öşür defterine kaydedilmesi
- * Vakfiye şartı gereğince her evlâdın hissesine düşen masrafın eşit olarak taksim edilmesi
- * Artan meblağın evlâd arasında eşit olarak dağıtılması
- * Evlâdın borçlu olduğu kişilerin alacaklarının tahsil edilmesinde yardımcı olunması vb. işler bulunmaktadır.

Ayrıca belgelerde yer alan bilgilere dayanarak 1882-1907 tarihleri arasında en azından 25 yıllık süre içinde görev yapan mütevellilerin isimlerini de şu şekilde sıralamak mümkündür:

- * Hacı Hüseyin Efendi
- * Hasan Efendi
- * Asaf Bey
- * İbrahim Hakkı Efendi
- * Abdullah Efendi
- * Ali Rıza Efendi

Sonuç olarak, tevliyetin oluşması süreciyle ilgili olarak şunlar söylenebilir: Vakıf kurucusu Ahmed Efendi, vakfını tesis ettiği tarihte, kendi soyu tükenmediği takdirde vakfın idaresi için bir mütevellî tayin edilmesi şartını vakfiyesine kaydettirmemiştir. Ancak, zamanla gerçekleşen zaruretler sonucunda, hem vakıf muamelatını takip etmek hem de devlet nezdinde muhatap bulunmak için bir görevli atanması ihtiyacı doğmuştur. Atanacak bu görevli için de dönemin mevzuat ve bürokratik yapısı içinde zaten mevcut olan “*mütevellî*” unvanı uygun görülmüştür. Atamalar mahkeme naibleri tarafından, ulema heyetinin onayıyla ve müftünün fetvasına dayanılarak yapılmış, böylece atama işlemi hukuk çerçevesi içinde halledilmeye çalışılmıştır.